

IDENTITA, PAMÄŤ KRAJINY A GENIUS TERRIS SPIŠA NA PRÍBEHU SPIŠSKÉHO SELFMADEMANA

Dušan BEVILAQUA

IDENTITY, LANDSCAPE MEMORY AND GENIUS TERRIS OF SPIŠ ACCORDING TO THE STORY OF A SPIŠ' SELF-MADE-MAN

METES

Motivation - Education - Trust - Environment - Safety 2020

ABSTRAKT

Pojednanie formou historickej eseje o premenách kultúrnej krajiny Spišskej župy pod vplyvom dejinných udalostí od začiatkov jej osídľovania až podnes na príklade kedysi slávneho spišského rodu Probstnerovcov je ilustrované fotografiami zachovalých artefaktov v najbližšom areáli ich pôsobenia.

KEŤOVÉ SLOVÁ: Premeny kultúrnej krajiny, artefakty a pamäťové stopy identity krajiny

ABSTRACT

Discourse in the form of a historical essay about the transformations of the cultural landscape of the Spiš County under the influence of historical events since the beginning of its colonization until now with the example of the once famous Spiš' family Probstner is illustrated by photographs of preserved artifacts in the nearby area of their operation.

KEY WORDS: Transformations of the cultural landscape, artifacts and memory traces of the landscape's identity

ČO ROBI SPIŠ JEDINEČNÝM – NIELEN V ROZMERE SLOVENSKA

Spiš je cezhraničný región na vrchole klenby Západných Karpát. Najmä ich geologický vývoj predurčil krajinnú, biologickú a napokon aj kultúrnu rôznorodosť Spiša.¹ Všetky ekotóny: územia okrajov a stretov, sú bohaté - na biodiverzitu, hmotu a energiu. Ekotónom Slovenska a nebies sú Snežné hory – Vysoké Tatry. Marginálnych žúp je na Slovensku výrazná prevaha - okrem Tekovskej, Turčianskej a Zvolenskej na jeho srdcovej čakre – všetky sú na jeho okraji. Spišská župa, však, zaberá v Kresánkovej encyklopédii pamiatok Slovenska² vyše 13% strán. Ak k tomu uvažíme hustotu

¹ V ovále hôr, začínajúcom pod Kráľovou hoľou, prechádzajúcom Spišsko-gemerským Rudohorím cez Volovské vrchy, Čiernu horu, Branisko, Levočské vrchy, Ľubovniansku vrchovinu a Spišskú Maguru, Pieninské bradlové pásmo a končiacom Belanskými a Vysokými Tatrami, je členitosť reliéfu krajiny v rozpätí nadmorských výšok vyše dvoch kilometrov – od hladiny Hornádu na Ružine/327 m po špicu Gerlachu/2654,4 m vo Vysokých Tatrách. V kotlinách riek a údoliach prítokov Hnilca, Hornádu, Popradu a Dunajca sa vypínajú mohutné travertínové kopy, ktorým panuje Spišský hradný vrch, týči sa Markušovský skalný hrieb, hrady strážia vody Dunajca i Popradu. Medzi nimi svedčia prirodzené vývery minerálnych a vrty geotermálnych vôd, kúpeľov Gánovce, Vyšné Ružbachy, Smerdžonka, Nová Ľubovňa... o nesmiernom obnoviteľnom bohatstve v podzemí. Vid' aj: Wernher, J., Rebro, A. (preklad), 1980: Podivuhodné vody na Spiši, Osveta, Martin, 24 s.

² Kresánek, P., 2009: Slovensko - Ilustrovaná encyklopédia pamiatok, Simplicissimus, Bratislava, 983 s. ISBN 9788096983902, ss. 692-823

národných parkov (4, z toho 2 dvoj-národné), počet lokalít sústavy chránených území európskeho významu NATURA 2000 a položiek v zozname Svetového dedičstva UNESCO na Spiši – zrejme tu nejde o čiru lokálpatriotickú topofiliu³.

Identita krajiny vzniká *spolupôsobením výrazného charakteru krajiny a čitateľných stôp kultúrneho a historického vývoja krajiny. Je tiež vytváraná nehmotnými vlastnosťami určitých miest – duchovným, symbolickým alebo historickým významom.*⁴ F. W. Maitland⁵ konštatuje, že „...britská krajina je kúzelný palimpsest, zápisník histórie, v ktorom sa napísané slová prekrývajú, ale napriek tomu môžu byť rozlúštené...“. Platnosť jeho výroku aj pre naše - stredoeurópske - krajiny potvrdia určite tiež i naši archeológovia⁶. Simon Schama⁷ píše, že „*krajiny sú na prvom mieste kultúrnym javom, a nie prírodným; sú to konštrukty imaginácie projektované do dreva, vody a kameňa*“ – sú teda svedkovia zaobchádzania človeka s lesom, vodami a nerastmi v svojom životnom prostredí.

Ešte koncom prvého tisícročia n.l. pokrýval les okolo 95 % našej krajiny.⁸ Dovtedy už neandertálci spoznali blahodarné účinky travertínovných vôd Spiša. Jeho palimpsest postupne prepisovali Kelti (Kotíni), starí Germáni (Kvádi), Slovania... K radikálnemu zníženiu lesnatosti dochádza za veľkej stredovekej kolonizácie v 13. storočí, kedy po pustošivých mongoloidno-tatárskych vpádoch pozývali uhorskí panovníci (Belo IV.) nemeckých kolonistov (hostí) usadiť sa vo vyplienenej uhorskej krajine. Dostali osobitné hospodárske a politické výsady.⁹ Vďaka nim, a tiež aj svojim príslovečným podnikateľským vlastnostiam i zručnostiam v baníctve a spracovaní kovov, remeslách a obchode sa na (balticko-čiernomorskom) rozvodí vyvinuli mestské sídla. Za sprievodný znak nemeckého osídľovania sa považuje zakladanie miest, čo je celoeurópsky fenomén.¹⁰ Tak sa stredoveký Spiš stal regiónom s najvyššou koncentráciou sídiel s mestským charakterom v Európe. Mesto – to znamená aj zdroje na kultúru a vzdelanie. Pozornosti historikov a štúdiu archivárov neunikol ani ďalší unikát Spišskej župy: diverzita jej verejnej správy¹¹, ktorá nemá obdobu v celej Európe.

QUISQUIS ABCIDIT RADICES, FRUSTRA FRUGES QUAERITAT¹²

Neskôr, v 14. až 16. storočí, bola postupne odlesňovaná krajina hôr Spiša dosídlená valašským obyvateľstvom: napr. v tajomných Levočských vrchoch obce Brutovce, Hradisko, Olšavica, Pavľany, Nižné a Vyšné Repaše, Torysky, Uloža, Vlkovce, Závada... – zaniknuté: Krigov, Podproč.... Ich najbližším kráľovským mestom v rovnomennom údolí boli Ruskinovce (obr.1),¹³ ktoré odolali mnohým nepriaznivým peripetiám dejinných udalostí Spiša. Nie však surovosti 50-tych rokov 20. storočia: typicky boľševicky-násilne (spolu s ďalšími sídlami: Blažov s osadami, Dvorce a Ľubické

³ Tuan, Yi-Fu., 1974: Topophilia. A study of environmental perception, attitudes, and values. Englewood Cliffs: Prentice-Hal.

⁴<http://www.uzemi.eu/pojmy/identita%20krajiny>

⁵prof. Frederic William Maitland (1850-1906): britský historik (ústavného a stredovekého) práva; k pojmu palimpsest – vid': <http://www.artsllexikon.cz/index.php?title=Palimpsest>

⁶Soják, M., 2015: Spiš: Svedectvo archeológie, AÚSAV, Nitra, 152 s. ISBN 978-80-89315-67-3

⁷Schama, S., 2007: Krajina a paměť, Argo, Dokořán, Praha, 702 s. ISBN 8072038039, s. 65

⁸ <https://lpslt.webnode.sk/news/vyznam-lesov-pre-cloveka/>

⁹ Viac na internete: <http://www.saske.sk/cas/archiv/2-2007/durkovska.html>;

http://fff.truni.sk/userdata/ebooks/rabik_skriptum%20%281%29.pdf;

<http://mek.oszk.hu/02300/02383/02383.pdf>;

<http://www.zvlastnezbrane.estranky.sk/clanky/-ne-vojenska-historia-nemecka-kolonizacia-na-uzemi-dnesneho-slovenska.html>

¹⁰V roku 1271 vznikol najstarší mestský zväz na území dnešného Slovenska – Spoločenstvo spišských Sasov (*Communitas Saxonum de Scepus*), ktoré pôvodne združovalo 43 spišských miest (neskôr 24). Tento zväz tvoril zvláštnu provinciu na čele s osobitným provinčným županom (*comes vel iudex provinciae*), ktorý sídlil v Levoči. Viac na internete:

<http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6601914>

¹¹Chalupecký, I., 1963: Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši. In: Sborník archivních prací XIII. Praha, Archivní správa Ministerstva vnitra, Roč. 13, č. 1 (1963), ss. 119-145 Chalupecký, I., zost., 1010: Dejiny Betlanoviec, MTM, Levoča, 248 s. ISBN 978-80-891287-42-3

¹²*Kto odsekne korene, márne hľadá ovocie.*

¹³Obr. Mesta Ruskinovce: <http://prosilva.blog.pravda.sk/2015/11/24/za-tajomstvami-ruskinoviec-alebo-smutna-saga-jednej-obce/>; <http://www.apsida.sk/c/39/ruskinovce>; <http://www.regionalnedejiny.sk/?tag=vpj-javorina>

Kúpele) zmizli z mapy Spiša zriadením najväčšieho VVP v ČSR – vojenského obvodu Javorina.¹⁴ Ich obyvatel'ov brutálne vystaňovali do domov po nedávno nemilosrdne vyhnaných spišských Nemcoch v okolí.... Trauma jedného z množstva spišských exodov¹⁵ sa postupne vynára na stránkach monografií obcí sláviacich významné výročia ich dokladovaného založenia¹⁶. Stáročia kultivujúc rurálnu krajinu sa z nemeckých hostí stali domáci spišskí Nemci, ktorí márne odmietali opustiť novú domovinu. Len Chmeľničanom sa podarilo vzoprieť sa nepriazni osudu¹⁷ a trvať na identite svojej i svojej dedovizne¹⁸, čím ju zachránili pred neúprosnou devastáciou¹⁹.

Obr. 1: Námestie bývalého kráľovského mesta Ruskinovce s katolíckym a evanjelickým kostolom na fotografii prof. A. Grosza

AKEJ KVALITY JE PAMÄŤ KRAJINY SPIŠA?

Je lipová: podľa diela Majstra Pavla z Levoče²⁰? Je bronzová: podľa zvonov a krstiteľníc odliatych v iglavskej dielni Majstra Konráda²¹? Vyrobených z medi spišských baní, zásobujúcich aj prvú slovenskú mincovňu založenú už r. 1327 v Smolníku (ešte rok pred kremnickou), a možno pred 3500

¹⁴ Vojenský obvod Javorina bol zriadený v roku 1952. Územie vojenského výcvikového priestoru (VVP) bolo vytvorené z celých katastrálnych území troch obcí a z častí katastrálnych území ďalších 22 spišských obcí s výmerou 31623,6 ha. Nebol majetkovoprávne vysporiadaný a slúžil najmä na výcvik tankových vojsk a vojsk protivzdušnej obrany - aj okupačných. Po ich odchode zanešvárenú krajinu drancovali píly Vojenských lesov a majetkov...a dorúbali nenásytné urbáriaty. VVP Javorina zrušila vláda SR nariadením č. 455/2010 z 01.12.2010. Viac na internete:

<http://www.vyvlastnenie.sk/clanok/a/vojaci-vratili-javorinu-ale-nie-domovy/>; <http://www.rusyn.sk/postupny-zanik-rusinskej-obce-blazov/>

¹⁵Pollák, M., 2017: Spišské exody v 20. storočí, OZ Krásny Spiš, 2017, 336 s. ISBN 978-80-97253-44-8

¹⁶ Napr.: Chalupický, I., a kol., 2009: Osemstoročné Žakovce, Vivit, Kežmarok, 168 s. ISBN 978-80-89264-33-9

¹⁷Krafčíková, M., et al., 2014: Utekali, aby zostali: rozprávanie o minulosti pre súčasnosť, r.k. farnosť Chmeľnica & Scepusium, Kežmarok, 199 s. ISBN 978-80971-83-40-0

¹⁸Krafčíková, M., 2018: Chmeľnícky nárečový slovník, Scepusium a Obec Chmeľnica, 269 s. ISBN 978-80-971814-7-5

¹⁹Šťastný, F., 2014: Opustené kostoly Horného Spiša, Vivit, Kežmarok, 184 s. ISBN 978-80-89264-96-4

²⁰Novotná, M. & kol., 1991: Majster Pavol z Levoče, život, dielo, doba, zborník zo seminára, Vsl. vydavateľstvo v KE pre Spišské múzeum v Levoči, 136 s. ISBN 80-234-0041-X

²¹Števík, M., 2013: Zvony, zvonice, zvonenie na Spiši, katalóg k výstave, Múzeum Spiša, Spišská Nová Ves

rokmi i zlatnícku dielňu „spišských Mykén“ na Myšej Hôrke²². Je teda prívlastkom Spiša aj strieborná a zlatá krajina: podľa rokokového liturgického riadu z levočskej dielne Majstra Jána Silášiho²³? Alebo je spišská krajina pieskovecová, travertínová, či azda románska, gotická, baroková...? Ba snáď jej patrí epiteton renesančná, podľa typicky spišskej štítovej atiky zvoníc²⁴, meštianskych domov a kaštieľov²⁵? Vari je jej pamäť kláštorná (v zmysle koncentrácie kláštorov v území²⁶), či azda - podľa hornej časti údolia Hornádu²⁷, pamätných stĺpov Immaculaty, patrociníí a pútí - mariánska? Nebodaj je aj borievková – borovičková²⁸, podľa spišskej borovičky?

Duch miesta po celé stáročia našepkával „kazateľom rukami“ - tvorcom kníh z kartuziánskeho kláštora na Skale útočišťa. Taktiež aj zberateľom (Erazmvec Ján Henckel²⁹) i čitateľom kníh uchránených, spolu so vzácnymi obrazmi spišského temného impresionistu Ladislava Medňanského, v kaštieli Strážky. Prihovárал sa spišskému prepoštovi Gašparovi Bakovi, autorovi „Spišských modlitieb“ (z r. 1479)³⁰. Genius loci Červeného kláštora inšpiroval povestného „lietajúceho mnícha“ a botanizujúceho liečiteľa frátra Cypriána aj autora prvej slovenskej biblie (z r. 1756) a prvého latinsko-slovenského slovníka (z r. 1763) kamaldulského opáta Romualda Hadbavného³¹, rodom z kopijníckych Machaloviec. Zaiste pôsobil na tvorivého ducha premnohých veľkých osobností Spiša, spomeňme len foto-optika J. M. Petzvala zo Spišskej Belej³², priekopníka röntgenológie V. Alexandra z Kežmaroku³³, svetoznámeho zverolekára Fr. Hutyrú³⁴ a vynálezcu bodového zvárania J. Harmattu³⁵ zo Spišského Podhradia. Genius terris Spiša predurčoval podnikateľskú kreativitu rodu Jána Thurzu z kopijníckych Betlanoviec³⁶, pretavil sa do barokových sôch Jána Brokoffa rodom zo Spišskej Soboty³⁷. Nabudil dramatickú tvorivosť Jána Melkoviča z Iglova i Starej Ľubovne³⁸ aj Michala Dočolomanského z Nedece, či Štefana Hozu zo Smežian. Inicioval archeologickú predstavivosť Františka Javorského zo Spišského Štvrtku³⁹. Tak ako kedysi u dokumentaristu Martina Slivku zo Spišského Štiavniku⁴⁰ aj dnes napája mámiť symboliku filmov Juraja Jakubisku z Kojšova⁴¹. A čo ešte ďalší spišskí maliari, kamenári, literáti, umelci... oslavujúci tak krásy krajiny a prírody Spiša, ako aj remeselnosť, tolerantnosť a tradície národnosti/Spišiakov tu žijúcich...? Netvrdím, že z ďalších žúp Slovenska pochádza menej významných osobností vied, kultúry, techniky (*mnohí z nich však študovali na Spiši*)..., ale iba zruční spiško-talianski kamenári vytesali zo

²²Vladár, J., 1978: Umenie dávneho Spiša, Pallas, Bratislava, 28 s., ss. 32-35

²³Cónová, I., 2004: Levočský zlatník Ján Siláši, PÚ SR, Bratislava, 62 s. ISBN 80-99175-03-1

²⁴Haviarová, M., Haviar, T., 2011: Spišské renesančné zvonice, MS Martin, 104 s. ISBN 978-80-81150-54-8

²⁵Rusina, I., a kol., 2010: Renesancia, Dejiny slovenského výtvarného umenia, Slovart, Bratislava, 996 s. ISBN 978-80-80859-40-4

²⁶Od roku 1010 do roku 1526 bolo na území dnešného Slovenska založených vyše 100 kláštorov, ktoré od počiatku svojej existencie plnili okrem pastoračnej funkcie aj významnú úlohu pri šírení civilizácie, vzdelanosti a kultúry. Na Spiši bolo založených 12 stredovekých kláštorov...

²⁷Vencko, J., 1927: Dejiny štiavnického opátstva, Ružomberok, 357 s. ISBN 80-96235-7-9

²⁸<https://www.cas.sk/clanok/780708/borovicku-slovaci-piju-uz-600-rokov-odhalime-vam-z-coho-vlastne-vznika/>

²⁹Bodnárová, M., 1995: Spišský rodák Ján Henckel. In: Spiš v kontinuite času, ed. Peter Švorc, ss. 76-82. Prešov-Bratislava-Wien, 1995. 388 s. ISBN 80-967001-3-8

³⁰http://cdn.srv.rtv.ska/a542/file/item/sk/0001/spisske_modlitby.RHV6.pdf

<http://www.cirkevneerby.sk/prii/spisske-prepoststvo.pdf>

³¹<http://www.kapitula.sk/kb/wp-content/uploads/2012/11/I.Chalupecky-II.pdf>

<http://www.hradlubovna.sk/sk/cerveny-klastor-a-romuald-hadbavny/>

³²Choma, M., 2007: J.M.Petzval a O.B.Petzval, JADRO Kežmarok, 111 s. ISBN 978-80-969622-1-1

³³Choma, M., 2006: Dr. Alexander-kežmarský veľikán a jeho poézia, JADRO Kežmarok, 87 s. ISBN 80-969622-0-5

³⁴Jantošovič, J., Fried, K., Pokorný, J., 2000: Prof.Dr.František Hutyr, IVVL Košice, 27s. ISBN 80-968464-0-X

³⁵<https://spis.korzar.sme.sk/c/6597128/pamatna-izba-v-sp-podhradi-pripomina-priekopnika-zvarania.html>

³⁶Lengyelová, T., a kol., 2012: Thurzovi a ich historický význam, Pro Historia, Bratislava, 260 s., ISBN 978-80-89396-19-1

³⁷Argalács, M., zost., 2017 : Opus Joan: Brokoff, Zborník ku medzinár. konferencii, Projekt Most menom Brokoff, Poprad, 79 s. ISBN 978-80-89701-25-4

³⁸Špániková, J., Bachratý, B., Eds., 2009: Ján Melkovič Múzy(a)um, UK, Bratislava, 67 s. ISBN 978-80-223-2642-1

³⁹http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/AVANS_v_roku_1998.pdf - pozri: ss. 97-109

⁴⁰<https://www.spisskystiavnik.sk/2010/01/martin-slivka-1929-2002/>

⁴¹Jakubisko, J., 2013: Živé striebro, Nakl. XYZ, Praha, 330 s. ISBN 978-80-7388-779-7

spišského travertínu na Dreveníku 194 železničných vagónov kvádrov spišského mramoru na Jurkovičovú stavbu mohyly M. R. Štefánikovi na Bradle⁴²...

HMATATEĽNÝ PRÍBEH PODNIKAVOSTI SPIŠA

Spiš má mnoho symbolov. Jedným z ich najemblematickejších je Levoča. V časoch svojej najväčšej slávy prekvitala z podnikania (v remeslách, medzinárodnom obchode z produkcie baní). Ešte aj ako sídlo Spišskej župy (najbohatšej župy Uhorska⁴³) profitovala tiež zo svojich lesov⁴⁴. Dnes sú ich zvyšky dopravné sprístupnené cestou III. triedy č. 5333 (Levoča – Levočská Dolina – Závada): dnešná Kežmarská cesta – kedysi Probstnerova alebo aj Novosandecká cesta⁴⁵. V jej historických názvoch sa ukrýva najzaujímavejší príbeh Levoče/i Spiša z 19. storočia. Dnešná levočská ulica s názvom Probstnerova cesta (cesta I/18, E50) lemujúca JV mestské hradby od kruhového objazdu po Košickú bránu je časťou bývalej „Probstnerky“, ktorá prechádzala Levočskými vrchmi a spájala všetky významné stavby, ktoré rozvetvená rodina Probstnerovcov po jej trase vlastnila (viď obr. 2 a 3)⁴⁶.

Zakladateľ významného levočského rodu s veľkým ekonomickým a politickým vplyvom na hospodársky vývoj Levoče a niektorých obcí na Spiši, Adam Probstner st. (1723-1833), bol selfmademanom s typickými kladnými vlastnosťami nemeckých prisťahovalcov⁴⁷, ktorí dokázali úspešne využívať prírodné zdroje Spiša – na jeho prospech. Po spomenutej povestnej „Probstnerke“ – nimi vybudovanej kvalitnej ceste hrebeňom Levočských vrchov – zásobovali rudou (z Rudnian, Sloviniek, Žakaroviec, Helcmanoviec, aj Knoly...) svoje pece a hámre v údolí Jakubianky: Dodnes vidieť: zrekonštruovanú drevouhoľnú vysokú pec (obr. 4), a náznaky tajchu - klauzy. Priamo v Jakubanoch ostala po nich kúria, a pri Novej Ľubovni Ľubovnianske kúpele s Probstnerovou vilou v parku (Obr. 5 a 6)⁴⁸.

⁴²<https://www.aktuality.sk/clanok/485364/mohyla-general-a-milana-rastislava-stefanika-na-bradle-miesto-pamati-naroda>/<https://www.piestanskydenik.sk/2018/09/21/mohyly-milana-rastislava-stefanika-na-bradle-slavnostne-odhalili-pred-90-rokmi>/<http://www.podbradlom.sk/pdf/mohyly.pdf><http://zenskyweb.sk/mohyly-na-bradle-vytesaval-talian>

⁴³ Viď: Levočský dom a dom Spišskej komory (expozitúry uhorského rezortu financií) na košickom hlavnom námestí

⁴⁴ Chalupecký, I., 1975: Dejiny Levoče 2, Vsl. Vydavateľstvo, Košice, 515 s. bez ISBN

Vr. 1935 ich malo na výmere cca 6000 ha, rozsiahlejší lesný pozemkový fond má iba Spišská Nová Ves: 7500 ha

⁴⁵ Ako dôležitá spojnica Levoče s Poľskom nesie na katastrálnej mape z r. 1935 názov podľa poľského Nového Sonča – Nowy Sącz. Smerom na juh sa pripája k Novovekej ceste – vedúcej k baniam, z ktorých Levoča tvorila značnú časť svojich ziskov.

⁴⁶ Klingová, A., Kling, P., 2011: Veľké malé pamätihodnosti II, Pamätihodnosti v lokalite zapísanej v Zozname svetového dedičstva UNESCO – Levoča a Spišské Podhradie, OZ Krásny Spiš, Levoča, 165 s., Dostupné na internete: www.levoča.sk/download_file_f.php?id=469605

⁴⁷ Probstnerovci sa na Spiši objavili v 20-tych rokoch 18. storočia v podtatranskej obci Stará Lesná ako obyčajní poddaní. Pravdepodobne sem prišli s nemeckou prisťahovaleckou vlnou po morovej epidémii v roku 1710. Zo Starej Lesnej šiel skúsiť šťastie do epidémiou vyľudnenej Levoče jeden z členov rodiny: Adam. Okolo polovice 18. storočia sa tu usadil, oženil a živil sa ako pomocný banský robotník. Čoskoro však sám začal v baníctve podnikat'. (Traduje sa, že Adam ako baník narazil na zlatú žilu.) Darilo sa mu v ňom natoľko, že za krátky čas nadobudol slušný majetok a stal sa plnoprávnym levočským mešťanom. Takto hmotne zabezpečil nielen svoju rodinu, ale ďalším probstnerovským generáciám dal do vienka ako profesiu podnikanie v baníctve (a iniciály A.P.). To sa stalo základom prosperity rodu. O ďalšie zveľadenie otcovho majetku a nadobudnutie obcí Nová Ľubovňa a Jakubany, zvučné meno rodu a napokon v roku 1833 aj získanie šľachtického titulu s predikátom "de Neo Lublót et Jakubján" sa zaslúžil jeho syn Andrej.

Viac viď: Kredatusová, A., 2002: Probstnerovci z Novej Ľubovne a Jakubian, Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, Martin, 92 s. ISBN 80-968717-0-6

⁴⁸ Spôčiatku sa Probstnerovci v N. Ľubovni zamerali na distribúciu povestných kyseliek ako stolovej vody. V roku 1885 dal Alfréd Artúr Probstner postaviť nový kúpeľný dom s kúpeľnými kabinami a host'ovskými izbami. Zrenovoval aj staršie budovy. V roku 1870 dal Alfred Probstner do prevádzky trinásť obytných objektov v kúpeľnom parku s 5 minerálnymi prameňmi. V roku 1887 bola kapacita kúpeľov 110 izieb.

Obr. 2: Probstnerova kúria (NKP č.ÚZPF 3058/1) v bývalom parku je dnes komplex nemocnice

Obr. 3: Klasicistický pavilón Probstnerovcov na hradbách oproti hlavnému vstupu do kúrie

Obr. 4: „Rekonštrukcia“ pece (z rr. 1760–1870) v hornej časti údolia Jakubianky⁴⁹

⁴⁹ Obr. 4,5,6 prevzaté z webu: <https://www.jakubany.sk/clanok/obnova-drevouholnej-pece-v-jakubanoch/>
https://www.geocaching.com/geocache/GC3JZG8_vysoka-pec?guid=bbd471c1-a09e-4d3d-85c7-94b7f695b1c0

Obr. 5 a 6: Probstnerova vila v kúpeľoch N. Lubovňa a kúria (naposlady škôlka) v Jakubanoch

V r. 1847-48 založil Fridrich David Fuchs (dvojnásobný švagor Probstnerovcov) v Levočskej Doline manufaktúru na výrobu drôtu s vodným pohonom: produkovala drôt, reťaze, kruhové železo. Surovinu odoberala z Liptova, Hrabušíc, Matilda Huty pri Gelnici a Jakubian. Pre problémy s kvalifikovanou pracovnou silou i odbytom jej výroba skončila cca r.1860. Probstnerovci sa snažili nájsť rudu v Levočských vrchoch aj na iných blízkych miestach. Po ich prospekcii ostali zvyšky prieskumných štôlní (napr. tzv. Diablovej diery na hrebeni Diablovho vrchu dĺžkou 27 m, šírkou 3,10 a výškou 1,20 metra – Obr.7).

Obr. 7: Diablovej diery

Obr. 8: Historická fotografia Levočských kúpeľov

Na mieste manufaktúry neskôr založili (nedávno zaniknuté) Levočské kúpele (Obr.8), ktoré nadviazali na kedysi Levočanmi veľmi obľúbené kúpele Peklo.⁵⁰ Spojenie (i poštové) medzi Levočou a kúpeľmi v Levočskej Doline zabezpečovali fiakre. Probstnerovská vízia skvalitnenia služieb klientom obsahovala o.i. výstavbu vyhlídkovej veže na Jagendknechte, a (v súvislosti s výstavbou Košicko-bohumínskej železnice a železničnej trate od Spišskej Novej Vsi v rr. 1890-92)⁵¹ aj plán predĺženia železničnej trate z Levoče (až do Levočskej Doliny/príp.šarišských Lipian... K zániku kúpeľov prispela 2. svetová vojna (ešte v r. 1939 bol v Levočskej Doline zriadený zajatecký tábor pre poľských zajatcov) a jej geopolitické dôsledky (obmedzenia zo zriadenia VO Javorina a samotných jeho krutých osnovateľov...). Zoštátnenie (pioniersky tábor) predchádzalo chátraniu a nedávnomu zbúranie areálu.

Probstnerovci zohrali dôležitú úlohu aj pri stavbe tzv. Kováč-vily – dodnes tiež slúžiacej na oddych v Levočskej doline. Viktor Kováts (*1818), ktorý ju dal postaviť podľa vzoru súdobej architektúry z Talianska (kde slúžil ako vojak) okolo roku 1850, mal za manželku Apolóniu

⁵⁰Najskôr využívali neďaleký zdroj minerálnej vody: v hone Smrdiace Mláky, vzdialenom od osady 2 km, kde dodnes vyvierajú prameň minerálnej vody. Nový liečebný komplex s vodoliečbou, elektroliečbou, uhličítymi kúpeľami a masážami na liečenie nervových chorôb a dýchacích ciest bol otvorený 21.07.1895

⁵¹V r. 1890 získali z poverenia mesta koncesiu Artúr Probstner a spol., čoskoro zaobstarali ďalšie finančné prostriedky a dali vyhotoviť detailné plány s vytýčením trate so stanicou bližšie k mestu.

Probstnerovú. Kovátsovci sa neskôr presťahovali do záhradnej kúrie neďaleko Košickej brány (Obr. 9), ktorú dostali po smrti Angeliky Probstnerovej, staršej sestry Apolónie.

Obr. 9: Kúria Probstnerovcov na križovatke „Probstnerky“ a cesty na Mariánsku horu

Viktor Kováts zomrel v roku 1879. Aj s manželkou je pochovaný v Levoči na historickom evanjelickom cintoríne pri Probstnerovej ceste. Tu sa tiež nachádza väčšina hrobov rodiny Probstnerovcov. Historické náhrobníky na tomto kedysi najkrajšom cintoríne strednej Európy sú dnes, žiaľ, predmetom iba ak aktivít vandalov.⁵² Rod Probstnerovcov, ktorý ovplyvňoval rozvoj Levoče takmer 100 rokov, vymrel po meči. Na Slovensku (v Poprade, Prešove, Košiciach či v Bratislave) aj v susedných štátoch žijú len ich potomkovia po praslici.

Úspešný rod Probstnerovcov sa svojimi tvorivými činmi zapísal najmä do histórie Levoče – zasahovali takmer do všetkých sfér života mesta, umenie a komunálnu politiku nevynímajúc⁵³. Mapy Levoče, ktoré sú dodnes v Spišskom múzeu, súdobé opravy miestnych ciest, výstavba Novej hrhovskej cesty, vybudovanie vodovodu, zriadenie romantického parku, ktorý je dnes súčasťou nemocnice, založenie prvého bankového inštitútu v meste a hlavne vybudovanie prípojky ku nimi podporovanej Košicko-bohumínskej železničnej trati – o toto všetko sa zaslúžil spomínaný rod pôsobiaci v Levoči. Pozitívny (a u uhorskej nobility nie bežný) bol ich vzťah ku slovenskej kultúre – už ako šľachtici poskytli azyl plebejcovi akými boli kedysi oni – štúrovcovi Jankovi Franciscimu Rimavskému – zamestnali ho ako rodinného učiteľa svojich detí. Okrem toho zachránili povestnú klietku hanby, dali zhotoviť aj známu podobizeň Levočskej bielej panej do jedného z výklenkov mestských hradieb. Portrét Žofie Probstnerovej (rod. Jančovej, krásnej manželky Adolfa) namaľovaný v životnej veľkosti majstrom Teodorom Boemmom, ktorý ju zachytil na plátne ako Mater Dolorosa, je dnes súčasťou interiéru nového minoritského kostola Sv. Ducha v Levoči.

GÉNIUS KRAJINY FUNGUJE

Spiš žije, aj keď si jeho územie podelili samosprávne kraje Prešov a Košice (s Poľskom). Jedným z mnohých prejavov jeho Genia terris je najstaršia mimovládna organizácia Slovenska: Spišský dejepisný spolok so sídlom v Levoči (SDS). Ako Spišská historická spoločnosť bol založený v r. 1883. Dnes má širokú členskú základňu: profesionálnych historikov, archeológov, archivárov, muzeológov, pedagógov dejepisu a vlastivedy a rodákov, ktorých spájala a spája láska k rodnej krajine a k vedomostiam o nej – so snahou naplniť zmysel poznania spätnej väzby: *kultúrnu krajinu tvoria kultúrni ľudia, a kultúrnych ľudí formuje kultúrna krajina*. Rubrika webovej stránky SDS⁵⁴ zameraná

⁵² <http://www.topky.sk/cl/10/128308/Levoča--Vandali-ponicili-historicke-hroby>

⁵³ Novotná, M., a kol., 2001: Jozef Czauzczik, Ján Jakub Müller a Probstnerovci, SNM - Spišské múzeum Levoča, 63 s. ISBN 80-85167-11-5

⁵⁴ <http://sdsle.sk/home-page/osobnosti/>

na *Osobnosti Spiša* má ambíciu osláviť Spišiakov s týmto atribútom a pomôcť rodákovi prebrať sa z „historického bezvedomia“.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- Argalács, M., zost., 2017 : Opus Joan: Brokoff, Zborník ku medzinár. konferencii, Projekt Most menom Brokoff, Poprad, 79 s. ISBN 978-80-89701-25-4
- Bodnárová, M., 1995: Spišský rodák Ján Henckel. In: Spiš v kontinuite času, ed. Peter Švorc, ss. 76-82. Prešov-Bratislava-Wien, 1995. 388 s. ISBN 80-967001-3-8
- Cónová, I., 2004: Levočský zlatník Ján Siláši, PÚ SR, Bratislava, 62 s. ISBN 80-99175-03-1
- Haviarová, M., Haviar, T., 2011: Spišské renesančné zvonice, MS Martin, 104 s. ISBN 978-80-81150-54-8
- http://cdn.srv.rtv.slovakia.sk/a542/file/item/sk/0001/spisske_modlitby.RHV6.pdf
- http://fff.truni.sk/userdata/ebooks/rabik_skriptum%20%281%29.pdf; <http://mek.oszk.hu/02300/02383/02383.pdf>,
- <http://sdsle.sk/home-page/osobnosti/>
- http://www.cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/AVANS_v_roku_1998.pdf - pozri: ss. 97-109
- <http://www.cirkevneerby.sk/pril/spiske-prepoststvo.pdf>
- <http://www.hradlubovna.sk/sk/cervený-kláštor-a-romuald-hadbavny/>
- <http://www.kapitula.sk/kb/wp-content/uploads/2012/11/I.Chalupecky-II.pdf>
- <http://www.saske.sk/cas/archiv/2-2007/durkovska.html>;
- <http://www.topky.sk/cl/10/128308/Levoca--Vandali-ponicili-historicke-hroby>
- <http://www.uzemi.eu/pojmy/identita%20krajiny>
- <http://www.zvlastnezbrane.estranky.sk/clanky/-ne-vojenska-historia/nemecka-kolonizacia-na-uzemi-dnesneho-slovenska.html>
- <https://lpslt.webnode.sk/news/vyznam-lesov-pre-cloveka/>
- <https://spis.korzar.sme.sk/c/6597128/pamatna-izba-v-sp-podhradi-pripomina-priekopnika-zvarania.html>
- <https://www.aktuality.sk/clanok/485364/mohyla-general-a-milana-rastislava-stefanika-na-bradle-miesto-pamati-naroda>/<https://www.piestanskydennik.sk/2018/09/21/mohylu-milana-rastislava-stefanika-na-bradle-slavnostne-odhalili-pred-90-rokmi>/<http://www.podbradlom.sk/pdf/mohyla.pdf><http://zenskyweb.sk/mohylu-na-bradle-vytesaval-talian>
- <https://www.cas.sk/clanok/780708/borovicku-slovaci-piju-uz-600-rokov-odhalime-vam-z-coho-vlastne-vznika/>
- https://www.geocaching.com/geocache/GC3JZG8_vysoka-pec?guid=bbd471c1-a09e-4d3d-85c7-94b7f695b1c0
- <https://www.jakubany.sk/clanok/obnova-drevouholnej-pece-v-jakubanoch/>
- <https://www.spisskystiavnik.sk/2010/01/martin-slivka-1929-2002/>
- Chalupecký, I., 1963: Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši. In: Sborník archivních prací XIII. Praha, Archivní správa Ministerstva vnitra, Roč. 13, č. 1 (1963), ss. 119-145
- Chalupecký, I., zost., 1010: Dejiny Betlanoviec, MTM, Levoča, 248 s. ISBN 978-80-891287-42-3
- Chalupecký, I., 1975: Dejiny Levoče 2, Vsl. Vydavateľstvo, Košice, 515 s. bez ISBN
- Chalupecký, I., a kol., 2009: Osemstoročné Žakovce, Vivit, Kežmarok, 168 s. ISBN 978-80-89264-33-9
- Choma, M., 2006: Dr. Alexander-kežmarský velikán a jeho poézia, JADRO Kežmarok, 87 s. ISBN 80-969622-0-5
- Choma, M., 2007: J.M.Petzval a O.B.Petzval, JADRO Kežmarok, 111 s. ISBN 978-80-969622-1-1
- Jakubisko, J., 2013: Živé striebro, Nakl. XYZ, Praha, 330 s. ISBN 978-80-7388-779-7
- Jantošovič, J., Fried, K., Pokorný, J., 2000: Prof.Dr.František Hutýra, IVVL Košice, 27s. ISBN 80-968464-0-X

- Klingová, A., Kling, P., 2011: Veľké malé pamätihodnosti II, Pamätihodnosti v lokalite zapísanej v Zozname svetového dedičstva UNESCO – Levoča a Spišské Podhradie, OZ Krásny Spiš, Levoča, 165 s., Dostupné na internete: www.levoca.sk/download_file_f.php?id=469605
- Krafčíková, M., 2018: Chmeľnícky nárečový slovník, Scepusium a Obec Chmeľnica, 269 s. ISBN 978-80-971814-7-5
- Krafčíková, M., et al., 2014: Utekali, aby zostali: rozprávanie o minulosti pre súčasnosť, r.k. farnosť Chmeľnica & Scepusium, Kežmarok, 199 s. ISBN 978-80971-83-40-0
- Kredatusová, A., 2002: Probstnerovci z Novej Ľubovne a Jakubian, Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, Martin, 92 s. ISBN 80-968717-0-6
- Kresánek, P., 2009: Slovensko - Ilustrovaná encyklopédia pamiatok, Simplicissimus, Bratislava, 983 s. ISBN 9788096983902, ss. 692-823
- Lengyelová, T., a kol., 2012: Thurzovi a ich historický význam, Pro Historia, Bratislava, 260 s., ISBN 978-80-89396-19-1
- Novotná, M. & kol., 1991: Majster Pavol z Levoče, život, dielo, doba, zborník zo seminára, Vsl. vydavateľstvo v KE pre Spišské múzeum v Levoči, 136 s. ISBN 80-234-0041-X
- Novotná, M., a kol., 2001: Jozef Czauczik, Ján Jakub Müller a Probstnerovci, SNM - Spišské múzeum Levoča, 63 s. ISBN 80-85167-11-5
- Pollák, M., 2017: Spišské exody v 20. storočí, OZ Krásny Spiš, 2017, 336 s. ISBN 978-80-97253-44-8
- Rusina, I., a kol., 2010: Renesancia, Dejiny slovenského výtvarného umenia, Slovart, Bratislava, 996 s. ISBN 978-80-80859-40-4
- Schama, S., 2007: Krajina a pamäť, Argo, Dokořán, Praha, 702 s. ISBN 8072038039, s. 65
- Soják, M., 2015: Spiš: Svedectvo archeológie, AÚSAV, Nitra, 152 s. ISBN 978-80-89315-67-3
- Špániková, J., Bachratý, B., Eds., 2009: Ján Melkovič Múzy(a)um, UK, Bratislava, 67 s. ISBN 978-80-223-2642-1
- Šťastný, F., 2014: Opustené kostoly Horného Spiša, Vivit, Kežmarok, 184 s. ISBN 978-80-89264-96-4
- Števík, M., 2013: Zvony, zvonice, zvonenie na Spiši, katalóg k výstave, Múzeum Spiša, Spišská Nová Ves
- Tuan, Yi-Fu., 1974: Topophilia. A study of environmental perception, attitudes, and values. Englewood Cliffs: Prentice-Hal.
- Vencko, J., 1927: Dejiny štiavnického opátstva, Ružomberok, 357 s. ISBN 80-96235-7-9
- Vladár, J., 1978: Umenie dávnovkeého Spiša, Pallas, Bratislava, 28 s., ss. 32-35

ADRESA AUTORA

Ing. Dušan BEVILAQUA, PhD.

Fraňa Kráľ 9/4, 052 01 Spišská Nová Ves

E-mail: dusan.bevilaqua@gmail.com

RECENZIA TEXTOV V ZBORNÍKU

Recenzované dvomi recenzentmi, členmi vedeckej rady konferencie. Za textovú a jazykovú úpravu príspevku zodpovedajú autori.

REVIEW TEXT IN THE CONFERENCE PROCEEDINGS

Contributions published in proceedings were reviewed by two members of scientific committee of the conference. For text editing and linguistic contribution corresponding authors.